

NADNARAVNI KARAKTER ŽENE OCRTAN OTOČNIM PREDAJAMA ŠIBENSKOGA PODRUČJA

JADRAN KALE
Muzej Šibenik
Gradska vrata 3
22000 Šibenik

UDK 398.431(497.18)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 23.XII.1995.

U prikupljenim predajama stanovništva šibenskog otočja koje govore o nadnaravnim sposobnostima žena najviše ih je vezano za vidine. Zabilježena kazivanja govore o dobroj ili lošoj sreći zrokovanoj njihovim djelovanjem, susretom ili viđenjem, o njihovim preobražavanjima ili označenostima te o njihovim putovanjima i okupljanjima. Odlike kazivanja su uspoređene sa hrvatskim predajnim korpusom i daljim usporednicama. Postoje preklapanja sa predajnim likovima vila, mora i suđenica, dok usporedba sa muškim likom viduna razgraničava osobeno žensku ulogu u kulturnom procesu zajednice, unutar svojeg prirodnog okruženja.

1 Etnografska bilježenja predajnih kazivanja riznica su raznovrsnim uvidima u ustroj tradicijskih zajednica, poretke kulture i nazore njenih nositelja.¹ Među raspoloživim zapisanim predajama stanovnika šibenskih otoka na ovome ćemo mjestu pažnju obratiti na predajni ulomak sa gradivom o neuobičajenim, nadnaravnim osobinama žena. Takvo je uglavnom usredotočeno na *vidine*. Drugi učestali ženski predajni likovi su *vile*, koje se pojavljuju kao zasebna, od ljudi odijeljena bića.² Naspram *vila*, *vidinama* se nazivaju žene prisutne u životu zajednice, koje na događaje u svojoj okolini mogu utjecati i posebnim umijećima. Ovdje skraćeni donijetim i prenesenim kazivanjima pridruženo je i nekoliko najsličnijih, premda van strogo uzetog okvira zadanog naslovom. Kazivanja su za ovu priliku prikazana u četiri skupine:

POŽELJNA UZROKOVANJA

1. *Vidina kući, ka' ne bi išla tamo*, čuva svoj vinograd od nevremena vrtenjem sita i dva vretena, govoreći: *Vuklo, tuklo i potuklo, do moga se*

1 Prva verzija ovog rada pročitana je na znanstvenom skupu o otočnoj ženi, koji se kolovoza 1991. godine održao u Prekome.

2 O vilama, i drugim radovima na ovu temu, piše Čulinović-Konstantinović, 1989: 91-5, v. i Đorđević, 1953: 57-117, koji u cijelom djelu koristi mnogo podataka iz Hrvatske, Boke te Bosne i Hercegovine.

ne dovuklo. Po povratku sa putovanja u samo nevrijeme druga je *vidina* izubijana, no njen vinograd ostaje jedini nepotučen krupom. (Izvor C)³

2. Na predjelu van sela mještanka se noću hvata u kolo djevojaka ledenih ruku, koje se potom raspada. Narednog jutra srodnica, time očitovana kao *vidina*, prekori jeva je zbog nepažnje riječima: *Da nisan ja bila, bile bi te pokrdile vile.* (C)

3. *Vidina* za nevremena, napose krupe, tvrdo spava braneci si polje. (D)

4. Žena poznata kao *vidina* odlaznicima u ribolov rukama prevrće *jalovišće*, mamac, i najavljuje uspjeh. Ribari se vraćaju sa bogatim ulovom liganja. (D)

Vidjeti predaje 34 i 35, uz 1,3 također i 30 i 36.

PREDAJE PRIDRUŽENE UZ POŽELJNA UZROKOVANJA VIDINA

5. Povratnicima sa ribarenja *vidina* točno kazuje o ulovu kojim su *brode napunili*, premda to nije mogla ni od koga doznati. (D)

6. Ribare u barci blizu otoka cijele noći za spuštanja parangala prate neobjašnjivi udarci sa obale. Dižući parangal, po ribarskoj navadi rekavši *Faljen Bog!*, dolaze do bogatog ulova. Zadnjeg velikog ugora bace na obalu.

Srića nas pratila svu noć. (A)

7. Dok je plovio na većem brodu, jedan Zlarinjanin koji je živio u Kotoru za vrijeme oluje odlazi u krevet i nakon njena smirivanja, za tri-četiri sata, dolazi sebi sav prebijen nakon borbe sa svojim protivnicima u nevremenu. Time se otkriva kao *vidun* (Marks, 1982: 265).

NEPOŽELJNA UZROKOVANJA

8. Otac i sin se, pri otiskivanju na ribarenje, sakrivaju od pogleda hrome susjede, *vidine*. Kada ih ona ugleda, na ribarenju ni sa posebnim priborom ne postižu uspjeha. Skanjivaju se i krenuti: *Ne homo nigdi,*

3 Korištena su zvučna bilježenja zlarinskih kazivanja koja je Ljiljana Marks ostvarila 1975. godine, u sklopu šireg istraživanja folkloru Zlarina (za predaje koje su objavljene u zborniku projekta navedena je publikacija), i rukopisna bilježenja kazivanja sa Žirja, Prvića i Murtera (gradivo Etnografskog odjela županijskog Muzeja u Šibeniku). U dosadašnjem prikupljanju karakterističnih predaja nedostaju još usporedive sa otoka Kaprija i Kaknja. Oznake izvora su iduće: A - mgtf. vrpca 865 Instituta za etnologiju i folkloristiku, kazivači su Ljubica Miškov, r. 1901. (6, 28), Nevenka Gregov, r. 1926. (29) i Ivo Vukov, r. 1903. (24), B - mgtf. vrpca 866, kazivači su Ivo Vukov (8), Nata Kandijaš, r. 1904. (9, 26, 34) i Marija Jelena, r. 1911. (35), C - mgtf. vrpca 867, kazivači su Nata Kandijaš (1, 7, 10, 15, 18, 20, 32), Ljubica Miškov (2), Karmela Dean, r. 1898. (11), Srećka Gregov, r. 1903. (16); D - kazivanja u Žirju 1989. godine, kazivačica Karmela Mrvica r. Roman, 1912. (3, 4, 5, 13, 14, 19, 25, 31, 33, 37); E - kazivanja u Prvić-Šepurini 1991. godine, uz kazivačice Mariju Cukrov r. Franić, 1912. (21, 22) i Karmelu Antić r. Skroza, 1925. (38); F - kazivanje iz Murtera 1991. godine, kazivač je bio Jakov Skračić, r. 1919. godine (27). Zahvaljujem Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, gdje mi je ljubazno omogućeno preslušati snimljene predaje u njihovim punim duljinama.

čim nas je ona vidila nećemo ćapati ni najmanju ribu. (Marks, 1982: 265-6)

9. Vidina se zagrozila djetetu koje je kasnije nastradalo od groma na prozoru, riječima: *Grom te ubija iz vedra neba!* (B)

10. Sin opaža da se majka mazala iz pinjatice ispo komina, zatim govoreći: *Ni u drivo, ni u kamen, neg u Pulju di su svi ostali*, i ponavlja postupak krivo rekavši majčine riječi. Izubijan stiže zatečenoj majci: *Kako si doša? Kako si reka?* (Marks, 1982: 267-8).

11. Kazivačica je od pokojnih starih čula da su se vidine, spremajući na nadnaravno putovanje, sve mazale i govorile: *Di ću, di ću, na Jabuku, Ni u drivo, ni u kamen, nego u Pulju, di ostali*. Neprimjećena žena pod biljem ponavlja postupak ali krivo ponavljajući riječi, i na cilj stiže *iskrvavljena i iščeprljana*. (C)

12. Muž oponaša ženu koja se noću *sva zmazala* mašću iz lončića nad kominom, i nakon što ona kroz prozor odleti njene riječi *Ni o drivo, ni o kamen, već u Pulju di ostali* krivo ponovi kao *I o drivo, i o kamen, pa u Pulju di ostali*. Stiže izubijan u jednu višku krčmu, i tamo kao *novajlija* pije sa zatečenom družinom. Jedini ne uspijeva odletiti i ujutro ga nalazi vlasnik. Muž mu sve ispriča, i krčmar mu pripomaže za povratak (Marks, 1982: 267).

13. Vidina zamjera nepozivanje u svatove koji prolaze pored njene kuće, i mladoženja skončava nakon nekoliko dana. (D)

14. Za spavanja vidine znaju *napizati, izgnjaviti*. (D)

PREDAJE PRIDRUŽENE UZ NEPOŽELJNA UZROKOVANJA

15. Kazivačica priča kako je pročitala u knjizi: dvije mještanke prolazeći pred kućom u kojoj se upravo rodio sin navješćuju njegovu zlu kob utapljanjem u sedmoj ili četrnaestoj godini. Razgovor je osluhnut, i dvorišni se bunar zatvara, a dječaka čuva posebna žena. Za četrnaeste godine se u gostima dječak, zajedno sa prijateljem, uz očevu dozvolu upućuje barkom blizu obale, no nagla oluja ih odvlači na pučinu i sin jedini strada (Marks, 1982: 233-4).

16. Nesavjesnoj kućanici u branju *smriča* pomaže žena koju je zatekla sjediti pod stablom. Napunivši joj punu vreću, upućuje je otvoriti vreću samo pred svojom djecom. Učinivši tako, iz vreće izlaze zmije. Donositeljica se prisjeti svojih loših postupaka prema sestri i drugim ukućanima, posramljena: *Gospe me kaznila!* (C)

17. U kući počinje neobjašnjivo *šuškati* nakon što se kuma, bliska kućna prijateljica, koja je *bila malo išla, zaklala*. Poslije dosta doba davanja za bogoslužja i svećenikovog moljenja šuškanje prestaje (Marks, 1982: 271).

18. Kletve koje se od vidina nisu smjele riskirati bile su *Nenadinja ti se zaletila! Grum te ubija!* (Marks, 1982: 266).

19. Djetetu se zbog lošeg činjenja vidina u nogavicu stave tri luka, i uputi ga se da na upit nikome ne da nijedan. (D)

20. Muškarac noću putem susreće poznatu suseljanku, na kojoj opaža da se pokreće ne hodajući, već kao leteći, *kao da je skale prošla*. Prepadnut njenim slijedenjem brzo odlazi kući. (C)

21. Za nevremena seoska *vidina* kaže da to Murterke tuku polje. (E)

22. *Stara cura* za koju je poznato da je *vidina* ne čini našao svojoj rodbini. Ovi se iz podozrivosti ne žele svađati sa njom. (E)

23. Dijete kojeg je *uvik majka klela da ga odnile vile* nestaje, i odaziva se tražećoj majci iz jame van sela, *pokršenoga* i sa *velikim strom na prsima*. Majci odgovara da su ga tu dovele žene (Marks, 1982: 262-3).

24. Kada se je ribaru na moru desilo da je iznenada *zapuhalo ko iz nekog mijeha*, tome je pretpostavio natprirodni uzrok. Znalo se desiti da nevrjeme noću na moru ribara odnese do Italije. (A)

OKUPLJANJA I NADNARAVNA PUTOVANJA

25. Grupa žena pred odlazak brodom kaže seljankama da je imenovana u selu dobro prošla ovog puta, jer je sjedeći pred kućom u krilu držala dijete. Kao posljedica njihova susreta na spomenutoj ženi vide se modrice zbog udaraca koji su joj se mogli zadati bacanjem gore-dole, a da se ne ozlijedi dijete. (D)

Vidjeti i predaje 10, 11 i 33.

PREDAJE PRIDRUŽENE UZ NADNARAVNO PUTOVANJE

26. Dok neprimjećen spava u barci, k ribaru ulaze *vile* i otplove u Italiju, nabravši voća. Kada ispriča što je, probuđen, vidio, vele mu: *Da si štogod reka, bili bi te ubili*. (B)

27. *Vile* su ušle u barku skrivenom čovjeku, i otplovile za svaki zaveslaj rekavši *Mija i pitk* (za "veliku" umjesto obične *palade*), osjetivši pri tome *lju'sko meso*. (F)

PREOBRAZBE I OZNAČENOSTI

28. Supružnici zbog nepreživljavajuće djece *staju na pomnju* i u noći Velikog petka pod kolijevkom nalaze crnu mačku. Ne mogavši je istjerati, muž je *svu tsika kosiračom, bacija u kopanju i pokriva paprom*, no želeći je zakopati sutra je tamo ne nalazi. Na vijest o smrtno oboljeloj poznatoj staroj ženi istog joj dana odlazi u posjet, a ova ga pred smrt dočekuje riječima: *Hodi mi ća, dušmantne moj!*, odavajući da je ona bila kobna mačka. (A)

29. Supružnici po povratku kući noću Velikog petka u kolijevci, stavljenoj navrh *skrinje*, ne nalaze dijete. Muž prebija crnu mačku koju nalazi da pod krevetom zubima drži dijete za povoje. Ujutro on odlazi razboljeloj kumi, koja ga dočekuje riječima: *A ća si mi doša, dušmanine moj, svu si me ubija!* Nakon što on kaže da je nije ni šteta, ona umire (Marks, 1982: 268-9).

30. Sin za nevremena ne nalazi kućni ključ, i ljutito opali u oblake. Tada mu odozgo padne ključ, a unutra u krevetu nađe mater na umoru. *Sinko, šta s' od mene uradio? ...Evo si me ubija!*, veli mu ona, jer *...morala san iti tamo di su me zvali*. Kazivačica priča da se ovo zbilo imenovanom Zablacáninu, gdje ovdašnji mještani drže vinograde (Marks, 1982: 264).

31. Za imenovanu se *vidinu* pričalo da je jela vlastitu djecu. Sina je čuvao sam otac, i kada je skriven čuo da mu se žena približila djetetu riječima *Sinko Mate, s ke ću te bande?*, uzeo je *popećak* i sasuo joj žeravicu za vrat. (D)

32. *Vidine* se prepoznavaju kada se za vrijeme bogoslužja u crkvi svećenik okrene pastvi i kaže *Orate fratres!*, jer će se takvoj vidjeti mačka na ramenu (Marks, 1982: 266).

33. Mladić se zatekao u barci skriven kada su u njoj zlarinske *vidine* krenule na Jabuku. Jednom izgovorenom riječju otplovile bi tri milje dalje. Među ženama je bila i mladićeva teta, koja je na veslima *parala* i uspjela ga prikriti. Od ubranog cvijeća uzeo je po cvijet, i noseći to za vrijeme bogoslužja u crkvi je prepoznao sve okupljene *vidine*. (D)

34. Baki kazivačice se dogodilo da je noću putem otjerala žabu riječima *Aj tamo vidino, ne mogla roditi dok te ja ne obabila!*, i nakon mjesec dana zamoljena je pomoći pri porođaju nepoznatoj ženi, jer *joj je obećala*. Žena se našla u čudu: *kako ću obećati ka' nisan baba?*, no dijete se nije moglo roditi bez nje. Nakon urednog porođaja roditelja je zapitala hoće li za nagradu *grašnjaka ili mašnjaka*, i bacila joj rukovet *kapule* u krilo. Vraćajući se doma, žena je sve to, osim stručka, bacila na ulicu. Raspasavajući se kući, umjesto stručka joj je ispao zlatnik. Tada se prisjetila da je roditelja bila *vidina*, no preostali dar nije uspjela naći (Marks, 1982: 263-4).

35. U pričanju iste predaje od druge kazivačice roditelja je ženi za nagradu dala rukovet lišća, što je ova idući doma bacila pored kapelice ostavivši uza se dva-tri *pera*. Doma su joj umjesto listova ispali *zlatnjaci*. (B)

PREDAJE PRIDRUŽENE UZ OZNAČENOSTI

36. Susjedu kazivačice se za vrijeme vojaštva u Puli zbililo da je odred vojske pucao iz pušaka u nadošlo nevrijeme. Pred njih je potom pala okrvavljena starica: *Ajme, šta ste od mene napravili!... ubili ste me!... Poslana sam da potučemo vinograde tomu i tomu, kako bi ti koga mrzili*, umrijevši nakon dva dana (Marks, 1982: 265).

37. Žena se sa umijećima *vidine* rada takva. Žensko dijete može postati *vidinom* ako se u drugom dijelu veljače, u *kvatrima*, legne postrance - *polakimice*. (D)

38. *Vidina* je žena *ka' je bila beteža, colava*. Uglavnom su to bile stare, neudane žene ili udovice. (E)

2.1 Danim predajama moguće je međusobno povezati dijelove kazivanja. Mnogo češće od kazivača pripovijedaju kazivačice. U 21 kazivanju se među likovima same priče pojavljuju i muškarci: u 7 primjera to su ribari, u 4 primjera sin, u 1 mladoženja, u 4 muž, i u po jednom primjeru mladić, prolaznik, svećenik, vojnik i *vidun*. Potonji je zabilježen u ilustrativnoj predaji, u najvećoj mjeri asocijativnoj i za *vidine*. Dijete, neodređena spola, u ovim se predajama uvijek pojavljuje u prijetnji od *vidine*, ili već kao njena žrtva. *Vidina* ne može roditi dijete dok se ne ispuni obećanje nenadane babice (34, 35), kao prinova ciljem je *vidine* preobražene u crnu mačku (28, 29) a kao buduća *vidina* može biti sudbinski označeno već od rođenja, ili posebnim načinom polijeganja (37). Hodajuće je dijete moguća žrtva ubojite kletve (9, 18, v. i 23), od koje je branjeno majčinim činom (19). Prisustvo djeteta ispašava u netrpeljivom susretu *vidina* (25). Djetetu muškog spola prijeti veća opasnost (31), također i zbog njegove poduzetnosti (10). Uz dijete je izravno u opasnosti

i majka, bilo kao roditeljica (34, 35) ili roditeljica (28, 29, v. i 23), a i kao nesavjesna kućanica (16). Po ženu opasno stanje razriješava druga žena, ako je ugrožena sama *vidina* (34, 35), ili muž (28, 29), ili pak nepoznata žena (16) i srodnica (2). Djelovanje *vidina*, kada je određeno, usmjerava se prema ljudima (prema mještanima: 13, 14, 18, 20; prema srođnicima: 2, u 22. predaji rodbina zazire od nje; prema djeci u spomenutim primjerima; osim ka ribarima još u 16) i njihovom ulovu (4, 5, 8, uz pridruženu predaju 6), prema polju i vinogradu (1, 3, 21, 36), a u jednoj pridruženoj predaji u takvim nadnaravnim moćima leži i mogućnost nagle izmjene vremena. U više drugih predaja, izriječom vezanih za *vidine*, poznat je njihov utjecaj na vrijeme (1, 3, 30, 36). Pri svojem činjenju rabe osobeno ženska pomagala, sito i vretena (1), pogled (8),⁴ dodir rukama (4), kletve (9, 18) i osobite riječi (1, 10, 11, 12), a koriste se i osobeno muškim pomagalom, čamcem (26, sa drugim likovima 33). Neprimjerenim postupkom čine i pretvorbu stvari (16, 34, 35). Same se preobražavaju u žabu (34, 35) i crnu mačku (28, 29), ili su mačkom označene (32). U pridruženoj 33. predaji, u najvećoj mjeri preklapajuće sa kazivanjima o *vidinama*, *vile* se prepoznavaju po označenosti biranim cvijećem.

2.2.1 I predaje drugih hrvatskih krajeva, napose priobalnih, dijele ovakve ustroje kazivanja o *vidinama*, *vilenicama*, *štrigama*, *coprnicama*,

4 Po bilježenju Antuna Ilije Carića sa Hvara (Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, IX, 713), vještice "imaju zlo oko, mogu ureći ako te gledaju više vremena. Osobito mogu ureći djecu, ali mogu i odrasle" (po: Đorđević, 1953: 23, uz druge primjere). "Kad ribari idu na ribanje i srijetnu kakvoga staroga čovjeka, mogu se vratiti, jer ne će uhititi ribe. Isto će im se dogoditi, ako reću kakvoj staroj ženi "Faljen Jezus!" Tu će im noć, ako štoćoć uhite, pliskavica rasparsa mriješću, a riba će se prosu u more. Ako ribara pogleda neko zlim okom, kad ide na ribanje, ne će ni malo ribe uhititi..." (Tomisav M. Macan: Čaranje i gatanje, Blato na Mljetu, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXVIII, 2, 224-34, Zagreb, 1931, sa str. 228). Iscrpno o uricanju pogledom, gdje vještice prednjače mogućom opasnošću, u djelu Tihomira R. Đorđevića "Zle oči u verovanju Južnih Slovena", Beograd, Prosveta, 1985 (1938): srodni primjeri iz Dalmacije na str. 43. 13. kazivanje paralelu motivom o uricanju zbog nepozvanosti na svadbu nalazi u čuvenom djelu "Malleus maleficarum" (H. Institoris (Kraemer) i J. Sprengler, 1486), uz Bibliju najtiskanijoj knjizi ranog evropskog novog vijeka. Naveden je primjer iz mjesta u biskupiji Konstanza, gdje je stara vještica nakon nepozvanosti na svadbu zajedno sa zlim demonom odletjela na obližnje brdo, pomokrivši se u izdubljenu rupu, i miješanjem prstom iz blata proizvela tučonosne oblake nad igrajućim uzvanicima (po: J.K. Baroha (J.C. Baroja), "Veštice i njihov svet", Beograd, Mladost, 1979 (1961), 169). Don Ivanišević u velikoj mjeri sličan predajni zaplet bilježi početkom stoljeća u Poljcima (u toj se predaji oluja izaziva među bračkim seljacima); "Poljica, narodni život i običaji", u: Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, X, Zagreb, 1905, 181-307, na str. 235 (također i u skorašnjem objedinjavajućem pretisku).

višćicama, viškama, višćicama, vješćicama... Kazivanja o obrani vlastitog polja, ili polja svojeg sela u nevremenu pred istovrsnim likovima iz drugih mjesta, preklapaju se sa predajnom ulogom *viduna, višćuna, vidinjaka*, drugdje *vjedogonje, vrimenjaka, vješturka, zduhaća, krsnika* (sjevernotalijanski *benandante*, "putnik"; mađarski šamanski relikv *táltos*, rumunjski *strigol* (pl.)). Maja Bošković-Stulli drži da je ova blagotvorna uloga vještica i vještaca osobena Dalmaciji, dok su drugdje po priobalju i ostatku Hrvatske nadnaravni činitelji razvrstani prirodnom svojih djela (Bošković-Stulli, 1991: 148). Među navedenim kazivanjima riječ je o onima pod brojevima 1, uz 21 v. i 25, te 24 i 7.⁵ Motiv ubijanja nadnaravnice pucanjem u olujne oblake (30, 36) zajednički je brojnim priobalnim hrvatskim predajama (Bošković-Stulli, 1991: 147-8, i uz mađarsku usporednicu), a takvi motivi zabilježeni su i u Italiji, sa prijelaza XVI. u XVII. stoljeće.⁶

2.2.2 Temi branjenja svojih usjeva integralan je i pripovjedni motiv obamrlog spavanja, kojem je također moguće naći niz usporednica.⁷ U istoj studiji Bošković-Stulli navodi primjere iz Istre, Hrvatskoga Primorja, iz Poljica i okolice Zaostroga, u drugom prikazu i sa Hvara. Ovovrsne predaje svojim opširnijim kazivanjima nastavljaju i preko pripovjedne točke na kojoj se zaustavljaju ovdje sažeta bilježenja. Tako saznajemo da liku kazivanja za takvog spavanja kroz usta izlazi muha, kukac, miš (u Bukovici po Ardalićevom bilježenju crna kokoš i tuka; u Hrvatskom Primorju mačka, u Bosni i "sinjava ptičica" i dr., Đorđević 1953: 7, 27), što nosi njegovu dušu sve do nanovnog povratka u spavača. Pripovjedni obrazac obično sadrži i pokušaj buđenja oduzetog spavača od srodnika ili namjernika (Bošković-Stulli, 1991: 150). U našim primjerima radi se o kazivanju 2, i priloženom kazivanju 7.

2.2.3 I krivo ponavljanje krišom osluhnutih riječi za nadnaravno putovanje zajednički je pripovjedni dio brojnih kazivanja. Sličnost ili

5 "Bare Kalebić u Jesenican išla s brodon na Brač. Kad došli nasrid kanala, okrenila strašna nevera. Mornari se pobojali, jer glas bija o njon da je višćica; odma' je zatvorili u stivu, obrnili je, pa ona lipo zaspala. Kad nevera svršila, vidili strmelja, 'di leti oko nje, pa 'oće da ulize u tilesinu. To bija njezin pakleni duv, koji se vratija iz arije u tilo." Don Frano Ivanišević, *ibid.*, 237.

6 U knjigama o štetnosti vještica spominje se i priča o vojniku koji je strijelom gađao olujni oblak, nakon čega je preda nj pala "debela, gola i pijana žena zrelih godina, ranjena u bedro". Riječ je o djelu "Disquisitionum magicarum", pisca Martina del Ria, iz 1599. g., i "Compendium maleficarum", Francesca Marie Guazzo, iz 1608. g. Iz: Ričard Kevendiš (Richard Cavendish): "Istorija magije"; Beograd, Jugoslavija, 1979 (1977), 170.

7 U djelu Burcharda iz Wormsa, u XI. stoljeću, ne drže se vjerodostojnima tvrdnje žena koje "izlaze noću kroz zatvorena vrata i lete pod oblake da bi se borile"; Jeffrey Burton Russell, "Witchcraft in the Middle Ages", Ithaca, 1972.; navedeno po: Mircea Eliade, "Okultizam, magija i pomodne kulture", Zagreb, GZH, 1981 (1976), 109. Ovakva vjerovanja spominju se i u "Canon Episcopi", franačkom dokumentu pisanom oko 900. godine.

podudarnost dijele i same riječi nadnaravnika, pripovjedaču privlačno povezive sa vrstom greške koju će učiniti radoznalac (*Ni o drivo, ni o kamen...* ponavlja se kao *I o drivo, i o kamen...*). Izgovorne fraze slične su u najvećoj mjeri diljem svih hrvatskih krajeva (Đorđević, 1953: 32-4). I ovdje možemo pratiti predaju preko granice koju joj je postavilo iskopnjelo mjesno kazivanje. Poduzimatelj putovanja, ohrabren bliskom vezanošću za lik koji je upravo krenuo istim načinom (ovdje su to *vidinini* sin i muž, 11 i 12, dalje je to ostaje samo neodređena žena, 11, u drugim hrvatskim predajama još snaha, zet i slični, Bošković-Stulli, 1991: 134), stiže na odredište sav prebijen zbog svoje greške, i tamo najčešće razjuruje vještice pirovanje spomenom Isusovog imena (navodeći primjere iz Bukovice, Sinjske krajine i Poljica, Bošković-Stulli, 1991: 139).

2.2.4 Rekvizit pripreme *vidine* za svoj nadnaravni put je i mast. Pripovjedni dio sa mazanjem skrivenom mašću (10, 11, 12) zajednički je ne samo brojnim kazivanjima iz etnografskih bilježenja, već i očuvanim sudskim iskazima žena optuženih kao vještice.⁸ Po predajama iz skorašnje povijesti, posebno čuvanom mašću (u Poljicima po don Ivaniševićevim bilješkama lončić iskoči kada se po kominu udari ožegom, a po V. Ardaliću u Bukovici kada se štapom udre po prijekladu; Đorđević, 1953: 32) se maže pred odljetanje do okupljališta svojih istovrsnica. Po predajama 10 i 12, *vidina* se maže čitava, a postoje i selektivniji etnografski opisi (o mazanju pod pazuhom v. bilješku iz Samobora, Lang, 1914: 122-3, po: Bošković-Stulli, 1991: 142, u Zagorju po Čulinović-Konstantinović, 1989: 78).⁹ Značaj masti kao važnog pomagala možda izvire iz njenog drevnog značenja kao ekstrakta razlikovnih osobina životinja čiji se loj topi. U takav krug značenja ulazi mast ptice, najprečom asocijacijom vezane za letenje (Chevalier, 1983: 392). Iscrpna antička usporednica usmjerava pažnju u ovom smjeru.¹⁰

8 "Sugestivni prikazi strašnih vješticih sabata, o kojima se glas pronosio i putem sudskih istraga i kroz propovijedi i uplašenim šapatom od usta do usta, našli su postepeno put do usmenoga pričanja oslobođenog neposrednog straha, potaknutog principima narativnog uobličavanja. Teološka slika sabata u prepletu s narodnim vjerovanjima i potreba za pričom doveli su do nastanka obilnog repertoara predaja o vješticama i njihovim sastancima" (Bošković-Stulli, 1991: 133).

9 Žene kojima se u XVII. st. u Zagrebu sudilo zbog čaranja, uz isticanje masti u ovoj namjeni kao važnog obilježja vještica (*nekakva vražja crna mast*, Bayer, 1982: 589), iskazuju i stravične načine spravljanja: ... u materinjoj utrobi dijete umore i uzmu, pa ga kuhaju i iz onoga mast naprave na raskršću, Bayer, 1982: 576; ... iz ljudi je mast kuhala. Ljude uzimaju na smetlištu na raskršću u mladu nedjelju, Bayer, 1982: 585; mast kuhaju iz svakojakog drača, žita i voća, Bayer, 1982: 594). Pregled za hrvatsko područje daje Čulinović-Konstantinović, 1989: 31-6.

10 "Najprvo se Pamfila posve svukla a zatim je otvorila ladicu i izvukla nekoliko bočica. Jednu je otčepila i iz nje istegla nekakvu mast. Dugo se trljala rukama, zatim se namazala po svemu tijelu od glave do pete. Nakon toga dugo je razgovarala sa svojom svjetiljkom i počela se tresti i trzati udovima.

2.2.5 Elementarnu skicu dulje fabule nadalje čine okupljališta, za koja *vidine* zazivaju ponavljajuća mjesta: Pulju (Puglia, kaz. 10, 11, 12), Jabuka (33, spomen i u 11), a u pridruženome kazivanju kreće se u, uopćeno, Italiju (26). To su i odredišta koja se spominjuu drugim dalmatinskim predajama (Promina, Slatine kod Trogira i dr., Đorđević, 1953: 29, u zaleđnoj Hrvatskoj to su najčešće Klek i u Slavoniji Aršan - vjerojatno mađarski Harsány, Bošković-Stulli, 1991: 135). Bilo letenjem (10, 11) ili natprirodno hitrom plovidbom (33, v. 26, 27), putovanje do okupljališta podrazumijeva prekomorski odlazak do strane zemlje ili pustošne hridi.¹¹ Primjećujući da srodne francuske predaje u ovom pripovjednom slijedu vješticama za njihovih prekomorskih skupnih izbivanja pripisuju vampirska zlodjela (1991: 140), Bošković-Stulli na drugom mjestu zaključuje: "...naša predaja o vješticama što se zahvaljujući čarobnoj formuli čudesnom brzinom prebace noću barkom u daleku prekomorsku zemlju, koja pripada široj mediteranskoj tradiciji, nije u osnovi srednjovjekovno demonska, nego u njoj prevladava radost avanture, čudesnoga morskog putovanja." (Bošković-Stulli, 1993: 43).

2.2.6 Čest pripovjedni obrazac prikazuje skrivenog suputnika, kao pripovjednu kariku do okončavanja predaje prozivanjem skrovitih nositeljica nadnaravnih moći. Ovdje se pojavljuje u kazivanju 33, prvim dijelom i u pridruženim kazivanjima 26 i 27 (gdje je, možda, došlo do zamjene prvotnih likova *vidina* za *vile*). Njihovo obznanivanje kraj je fabule i stoga jer se time gube ezoterične sposobnosti (Bošković-Stulli, 1991: 143-4, podudarajući se sa potiranjem zlih sila javljanjem o rođenju u košuljici, Čulinović-Konstantinović, 1989: 96, ili ispovijedanjem, Đorđević, 1953: 49). Do te pripovjedne točke dolazi se raspolaganjem uzorcima svake od vrsta radi kojih nadnaravnice poduzimaju svoje hitro putovanje. U kraćoj fabuli kazivanja 26 plovi se radi prekomorskog voća, a u 33. kazivanju se bere cvijeće. Splitanjem vijenca sa svakom vrstom cvijeća koje je zanimalo njegove tajnovite sumještanke, mladić ih za seoskog okupljanja u crkvi sve razotkriva. Ovakav zapletnije rijedak među hrvatskim predajama, a vezan je i za znakovitu ulogu bilja, vremenski najčešće spregnutu sa Ivandanom. To je folklorna točka u kojoj se sažimlje i velik dio predajnih poimanja prirode (ivanjski vijenci cvijeća po kućama, tren sretnonosnog cvanja paprati, gatanje dugovječnosti po bilju, preko vjerovanja vezanih za stoku do ivanjskog rastvaranja neba, npr. v. Čulinović-Konstantinović, 1989: 157-60).¹² Među označenostima *vidine*

Dok joj se udovi tako trzahu, probi paperje, pa stane rasti jako perje, nos joj posta tvrd i uvi se, a nokti se pretvore u čaporke. Od Pamfile posta sova. Tad pusti oštar krik, odskoči malo od zemlje da bi okušala, i napokon se podiže i poletje pravo van. Tako se Pamfila zahvaljujući svomu umijeću čaranja voljno pretvorila u sovu", Apulej: "Zlatni magarac", 3. 21, Zagreb, Stvarnost, 1969, 51.

11 V. kazivanje zabilježeno na Pelješcu 1956. godine, objavljeno pod br. 148 u Bošković-Stulli, 1963: 292-3 i pod br. 176 u Bošković-Stulli, 1993: 295-6.

nalaze se i tjelesna obilježja: hromost, uopće kakav tjelesni manjak, kao i predispozicija bračnim statusom ili poznijom životnom dobi (38).¹³

2.2.7 Etnografska bilježenja ističu prostor crkve i sadržaj odvijajućeg bogoslužja kao zajednički pripovjedni dio kazivanja, oslonjenog na brojne usporednice, sa konačnim razotkrivanjem *vidina*. Kada se pri bogoslužju svećenik okrene pastvi govoreći *Orate fratres!*,¹⁴ *vidine* će se raspoznati

-
- 12 . Suvrstice oblika *zatraviti* donosi Akademijin rječnik XXII: 501 i dalje; bogati fond riječi vezan uopće za nadnaravne postupke ove vrste bilježi fra Josip Jurin u svojim rukopisnim rječnicima latinskog, talijanskog i hrvatskog jezika šibenskog postanja (XVIII st.), među kojima su uočljivi razgovjetni tvorbeni korijeni 'pjevati' (sukladno staroengleskome korijenu imenice *witch*, "vještica", od glagola *wiccian*, "čarovito pjevati"; i latinskoj osnovi za *incantare* od *carmen*, također vezanoj za pjesmu), 'reći' i 'raditi sa travama' (za 'znati' vid. bilješku 21). U rječniku se samo djelovanje imenuje i ovim manjkavim riječima hrvatskog rječničkog fonda: čaranje, čarka, čarovnija, himbenstvo, smamljenje, strava, čarovitost, urećenje, vilenštvo, vilenstvo, vilinstvo, vraštvo, vu(h)venstvo, začaranje, zakantanje, zatravljenje; činitelj kao: čarajući, čarovnik, urecitelj, vieštac, vilenik, višćac, stravitelj, zatravitelj; a činiteljica kao: čarovnica, vidina, vila (!) i višćica. Marko Kosor: "Zaboravljeni trojezični rječnici Josipa Jurina", Rad 303, 1955, 119-210, i od istog: "Izvori, pravopis i jezik Jurinovih rječnika", Rad 315, 1957, 77-229.
- 13 Među optuženicama evropskih progona najčešće su bile žene (u omjeru spram muškaraca od 3:1), između 40 i 60 godina starosti, niskog ili nižeg srednjeg društvenog statusa, posebice one sklonije oštrijem govoru ili prijepornome ponašanju, ili pak na ikakav način vezane za liječenje. Najčešćom zajedničkom crtom biva i njihova usamljenost (u evropskom XVI. st. u samaštvu je bilo više žena od muškaraca). Najčešće ne bi imale djece, ili bi ih bilo manje od uobičajenog broja; djeca su rijetko i sama optuživana, no češće su smatrana žrtvama. "Jedno od najne očekivanijih gledišta istraživanja vješticiarstva su zajedničke osobine afričkog, azijskog i evropskog vješticiarstva: vještice u obično žene, često starije; one se okupljaju noću, napuštajući svoja tijela ili mijenjajući svoj oblik; one sišu krv ili jedu unutrašnje organe svojih žrtava, ubijaju djecu, jedu ih, i ponekad donose njihovo meso na svoje tajne skupove. Vještice nage lete zrakom na držalu metle, one imaju pomažuće duhove, plešu u krugovima, održavaju ruspasne orgije i zavode spavajuće ljude. Sličnosti prevazilaze mogućnost slučajnosti ili kulturnog rasprostranjenja, i najvjerojatnije je obrazloženje da ovakvi nazori imaju svoju arhetipsku podlogu u psihičkome naslijeđu kojeg dijeli cijelo čovječanstvo". Sve iz: Russell, 1987: 420, 422. Svi su citati iz inozemnih radova ovdje priređeni u hrvatskom obliku. Kobni prežitak u Dalmaciji spomenut je u splitskom kalendaru "Jadran" za 1932, na str. 81, gdje se izvješćuje da su 3. kolovoza 1823. u selu Zavojane kod Vrgorca tri seljakinje spaljene kao vještice. Radovan Vidović: "Čakavske studije", Split, Čakavski sabor, 1978, str. 189. O ovoj temi v. i Bošković-Stulli, 1991: 149.
- 14 "U crkvi pop prepozna sve vještice u onaj čas, kad se obrne prema narodu i reče: 'Orate, fratres', jer svakoj vidi na glavi dva rožića". Pavlina pl. Bogdan-Bijelić: "Vještice (Konavle u Dalmaciji)", Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XIII, sv. 2, Zagreb, 1908, 306-8. Slično i u Poljicima, na Hvaru; v. Đorđević 1953: 14.

time što će svakoj na ramenu sjediti mačka, po kazivanju 32. Pripovjednost je pretkoncilsko liturgijsko "Orate fratres" pretočila u rimujuću formulu. I drugdje je trenutak bogoslužja taj kada među ženama reagiraju vještice (uz navođenje bilježenja iz Hrvatskog Primorja, Poljica, Zaostroga i Konavala, Bošković-Stulli, 1991: 144-5; iz Boke, okol. Bara, sa Krka, Hvara, iz Samobora i Slavonije još Dorđević, 1953: 13-6).

2.2.8 Mačka za *vidinu* nije vezana samo u fabuli raspoznavanja u crkvi, a u kazivanjima 28 i 29 susrećemo je kao samu preobraženu ženu. Na motiv vještice koja je, preobražena u mačku, agresivna prema malom djetetu, ukazano je u spomenu iz Rima 1423. godine: "Jednom je došla mačka u kuću nekoga građanina i ujela njegovo dijete u kolijevci, Dijete je stalo vikati, otac se naglo digao i uzeo nož i udario njime mačku u glavu kad je htjela skočiti kroz prozor. Drugo jutro u cik zore žena je primila svete sakramente; susjedi su žalili njenu bolest kako je tamo običaj. I taj ju je susjed žalio, ali mu je ona odgovorila: da ti je krivo što sam bolesna, ne bi mi to učinio. Trećega se dana pročulo da žena ima ranu na glavi. Susjed se sjetio mačke i njezinih riječi; on je to dojavio senatu. Ženu su uhvatili i ona je priznala; iza glasa povikala je pred Kapitolom, samo da ima svoju mast, ona bi već odletjela. No digao se neki doktor i rekao da joj se ne smije dati mast, jer bi davao s božjim dopuštenjem mogao počinuti mnogo zla. Ženu su spalili, to sam vidio." (Hartlieb 1456, po: Bayer, 1982: 357-8).

Višestruka su preklapanja sa pučkom predajom, koja se u punoj duljini može pratiti u skorašnjoj nakladi. To je napadanje nemoćnog djeteta u kolijevci u obličju mačke, označavanje ozljedom i razobličavanje vještice preobrazbe izravnim susretom okretnog oca i zloćudnice. Komentirajući ovo štivo, Bošković-Stulli, uz pregled srodnih evropskih bilježenja, piše: "Vjerojatno je to bila priča, a ne neki realni proces, ali joj je podloga ipak u teološkom viđenju vještica. Predaje s takvim sadržajima pripadaju evropskim putujućim sižeima, uz bogato razgranato pripovjedačko fabuliranje" (Bošković-Stulli, 1991: 151-2).

U antici čarobnice koje noću napadaju djecu spominje Ovidije.¹⁵ Napose uz mačku su vezani i brojni prežici davnašnjih folklornih vjerovanja. Dio ih se, posredstvom prenošenja narodnih priča u civilizacijske pripovjedne standarde, obreo u općeznanim likovima mačka - pomagača neravnopravnog natjecatelja, očovječenog mačka u čizmama ili vođe životinjske družine.¹⁶ Drugi ulomak okamenjen je i u današnjem gradskom

15 Po Cavendishu, v. bilj. 4, str. 111.

16 "Priateljski, lukavi mačak kakav je prikazan u 'Mačku u čizmama' je česta tema folklornih predaja. Uvijek je od tri sina najmlađi onaj koji nasljeđuje umješnog mačka. Mačak često rabi svoje magijske sposobnosti za uspješna snalaženja i pojavljuje se kao posrednik između junaka i nadnaravnog svijeta. Ovo najbolje izražava dobru stranu ambivalentnog karaktera mačke (...)" (v. navod A. Schimmel u idućoj bilješci, str. 123.). V. kazivanja objavljena pod br. 141 u Bošković-Stulli, 1963: 287-8, pod br. 6 i 96 u Bošković-Stulli, 1993: 71-8 & 228-31.

okolišu, držanjem za najavu loše kobi ako nam put prelazi crna mačka. U seoskome se folkloru diljem Evrope po načinu mačkina čišćenja šapom odgonetavaju predstojeći kućni događaji. U srednjovjekovnoj Evropi za haranja kuge mačke su bacane u vatru, a ista ih je sudbina znala čekati i kraj ivanjskih krijesova, ili među usjevima pšenice. U širokom se civilizacijskom krugu iscrpnost svojevrsnog "mačjeg folklor" može pojasniti rasprostranjenim predajnim međusobnim preobražavanjima čovjeka i mačke (uz npr. istočnoslavenske pripovjedne antroponime tipa Macan Mačorović i sl.), kao i pretkršćanskim naslijeđem viših kulturnih obrazaca (prostor prvog pripitomljenja mačke ujedno je i najstarija situirana kultura njenog štovanja - Egipat u vremenu 1600. g. pr. K.).¹⁷

Ukazivanjima 34 i 35 *vidina* se zatječe preobražena u žabu.¹⁸ Možda nije slučajna ni predajni kontekst rađanja, jer je lik žabe vezan za materinsku plodnost. Voštani odljevi u obliku žabe, kao i kovinske pločice sa njenim likom, zavjetni su darovi nerotkinja i u oblasnim crkvama posebno posjećivanih radi zavjetovanja. Oko 1879. godine je u Cavtatu zabilježena u najvećoj mjeri slična predaja, u kojoj nenadana primalja za nagradu doma nosi *peruši od luka*, a umjesto vještice roditelja je *vila* (predaja 125 u Bošković-Stulli, 1963, ista kao 159 u Bošković-Stulli,

17 Mačku je dobro imati u kući, pa je zato gdjekad treba i ukrasti, a posebnim se postupcima osigurava njen ostanak (nošenje oko ognjišta). Na području odakle dolaze iznijete predaje po mačjem čišćenju šapom poviše ili ispod uha odgoneta se skori boljitak kuće. U Njemačkoj se po mačjem pranju predskazuje dolazak gosta. U udaljenijem kulturnom krugu dolazak strane mačke u kuću navješćuje stromaštvo, jer se drži da će s njom doći i mnogo miševa, također i da mačka ima sposobnost razagnavanja zlih duhova (Kina). Noćno bdijenje pored pokojnika, da gamačka ne bi povampirila svojim preskakanjem, široko je rasprostranjeno po Balkanu. Predajnome poimanju mačke posvećeno je više knjiga: Carl Van Vechten, "The Tiger in the House", New York, 1936. (3. izdanje); Katharine M. Briggs, "The Folklore of Cats", New York, 1980.; Robert de Laroche, "Le chat dans la tradition sirituelle", Paris, 1984. (Osim domaćeg opažanja navedeno iz: Annemarie Schimmel, "Cats", in: "The Encyclopedia of Religion", ed. by M. Eliade, III, 121-3, New York and London: Collier and Macmillan, 1987.; Vjačeslav N. Toporov, "Kot", in: "Mifi narodov mira", gl. red. S. A. Tokarev, II, 11, Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1988 (1981.); s. n., "Cats", in: "Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology, and Legend", ed. by Maria Leach, 197-8, San Francisco: Harper&Row, 1984 (1949)). U Matoševom eseju o Baudelaireu čitamo srodan književnički odraz: "Zagonetna životinja je prognano, palo božanstvo, proklet duh - ko zna! Baudelaire priča da se u njegovom mozgu šepiri i prede natprirodno mače, i 'Cvijeće zla' je bez sumnje transformirano tugovanje jednog tragičnog, misterijskog mačka" ("Vidici i putovi; eseji i impresije", Zagreb, 1907).

18 "U krastaći nazire narod vješticu ili coprnicu, tamanec je bez milosrđa", Dragutin Hirc: "Što priča naš narod o nekim životinjama", Zbornik za narodni život i običaje, I, 1-26, Zagreb, 1896, 24 (bilježenje iz Lukovog Dola); slično i u okolici Zagreba v. Đorđević, 1953: 11.

1993). Preobrazbe u žabu susreću se i među predajama daljih hrvatskih krajeva (v. bilješke u Bošković-Stulli, 1991: 152).

2.2.9 Osim dosadašnjih primjera, i predaja iz 31. kazivanja ističe se kao dopunjiva neizrečenim nastavkom iz drugih bilježenja. Ovaj se primjer u mnogome preklapa sa saljskom predajom, zabilježenom 1958. godine. Ta je predaja objavljena u obje naklade navedene za 29. kazivanje, a ovdje prenosimo u 31. primjeru manjkave riječi majke - *vidne*:

"Sinko moj!

Lipi li si!

Dragi mi si!

Ne znan

okle ću te počati isti:

Ću li od glavice.

Ću li od ručice.

Ću li od nožice" (Bošković-Stulli, 1963: 295-6).

Kao i u predlošku sa šibenskog otočja, otac ženine riječi shvaća ozbiljno, i u ovome joj primjeru tek uvjerljivo zaprijeti. Moguće je da predaje iz Sali i sa Žirja imaju zajedničko pripovjedno postanje.¹⁹

"Ne osvećujte se, ljubljani, nego dajte mjesta Božjem gnjevu.

Ta pisano je: Moja je odmazda, ja ću je vratiti, veli Gospodin.

Naprotiv:

Ako je gladan neprijatelj tvoj, nahrani ga,

i ako je žedan, napoj ga!

Činiš li tako,

ugljevlje mu ražareno zgrčeš na glavu.

Ne daj se pobijediti zlom, nego dobrim svladavaj zlo" (Poslanica Rimljanima 12.19-21).

Istaknuta biblijska metafora u jednom se kazivanju prepoznaje kao opominjanje, a u drugom, sebi usprkos, kao ostvarenje (Isticanje citata je naknadno). U cijeloj se Vulgati žena sa opisivanim sposobnostima spominje kao 'malefica' (Izl. 22.18 i Nah. 3.4) i 'pythonissa', "vračarica" (1. Ljet. 10.13 i 1. Sam. 28.7, ...). Za prvi navod u Septuaginti stoji također 'pharmakos', "vračarica" (na tom mjestu u istom značenju i na hebrejskom, 'mekassepha'). O tome Baroja, v. bilj. 4, 142. Inačice ove fabule (Istra) naznačene su u Bošković-Stulli, 1963: 337. Motiv vještice koja jede vlastitu djecu zatječe se u dubljem zaleđu, a i u Dalmaciji (primjer sa Brača citira Đorđević, 1953: 22).

2.2.10 Jasno određenje letenja tijelom je u kazivanjima spomenuto u primjerima 10, 11, 12 i 20. Kod potonjeg kazivanja pažnju privlači opis nadnaravnog kretanja, koje je pred letenjem bliže lebdenju. Druga osvjeđena kazivanja dala bi težinu udaljenijim usporednicama. Među temama nadnaravnog lika žene napućuje se na posebnu važnost slavenske baštine,²⁰ odakle se ovakav predajni primjer može asociirati uz

19 Svoj odraz u predaji mogla je naći markantna biblijska metafora mirnog ponašanja, možda putem propovijedi:

20 "Slavenskom tradicijom možemo smatrati ženske provodioce magijsko-

istočnoslavenski lik Babe Jage (držana za ljudojelicu, napose djece, ali i za mudru staricu - proricateljicu, sklonoj preobrazbama). Njoj je, po predajama, osobeno nehodajuće kretanje lebdenjem (Gimbutas, 1987: 32). Letenje ide u krug najužih razlikovnih obilježja vještica, a zajedno s etimologijskim tumačenjem korijena riječi *vidina*, *vještica*²¹ i njihovih izvedenica upravlja pažnju k tajnovitom umijeću kao ključnoj označnici ovih predajnih likova.²²

2.3 Situiranost u širem predajnome korpusu prativa je među iznijetim kazivanjima pronalaženjem ključnih značajki u užem dalmatinskom predajnom okolju, a većim dijelom i u široj hrvatskoj predajnoj baštini. Nekim šire prisutnim pripovjednim motivima ovdje ne nalazimo spomena.²³ Osim u pripovjednim sličnostima, primorska smještenost kazivanja očituje se i u najčešćim ciljevima nadnaravnog djelanja: osim šire prisutnog branjenja vinograda, najčešće se radi o poticanju ili smicanju ribarske lovine,²⁴ dok je zaleđu karakteristično oduzimanje stočne mliječnosti (Bošković-Stulli, 1991: 129). U istome je područnom zaleđu dominantan istovrsni ženski lik travarka; predaje sa same obale u većoj su mjeri povezive sa otočnima, a takva se predajna obilježja mogu pratiti i u gradu - što, uz druge predajne likove, očekuje svoje zasebne prikaze. Postoje fabularne istovjetnosti sa zapadnijim evropskim pripovjednim

medicinske prakse, a muški provodioci mogli bi kao pojava biti pojačani društvenim statusom starobalkanskih nosilaca takve aktivnosti" (Čulinović-Konstantinović, 1989: 77).

- 21 Oblik *vjedina* zabilježen je u Slavoniji ("Odgovor na pitanja od Mijata Stojanovića", Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 2, Zagreb, 1852, 384). Iscrpan etimološki prikaz v. uz "vem" u Skokovom Etimologijskom rječniku, III, 574-6; uz "vješt", III, 603, Zagreb, 1973. Jasonova čarobnica Medeja značenjem je svojeg imena "lukava", dok je njena majka, Eidija, na grčkom jeziku "znalkinja".
- 22 Oblik *vjedina* zabilježen je u Slavoniji ("Odgovor na pitanja od Mijata Stojanovića", Arkiv za povjestnicu jugoslavensku 2, Zagreb, 1852, 384). Iscrpan etimološki prikaz v. uz "vem" u Skokovom Etimologijskom rječniku, III, 574-6; uz "vješt", III, 603, Zagreb, 1973. Jasonova čarobnica Medeja značenjem je svojeg imena "lukava", dok je njena majka, Eidija, na grčkom jeziku "znalkinja".
- 23 Motiv vještičjeg vadenja ljudskog srca u predajama iz okol. Bara, okol. Dubrovnika, Zaostroga, Poljica, sa Brača i sa Hvara, te iz Bukovice navodi Đorđević, 1953: 20-3, 46. U narodnoj pjesmi ovaj motiv prenosi Luka Ilić-Oriovčanin ("Narodni slavonski običaji", Zagreb, 1846, 293) i Ivan Zovko ("Hercegovke i Bosanke", I, Sarajevo, 1888, 16); više o tome, motivu zvonjenja crkvenim zvonima što razagnava vještice i dr. v. Bošković-Stulli, 1991: 146 i 137-9, za zvonjenje u Hrvatskom Primorju i na Hvaru v. Đorđević, 1953: 26.
- 24 Bogat inventar praznovjerica o preoblikovanjima i utjecajima *štriga* u okviru postupaka predajnog ribarstva izložila je mr. Jasenka Lulić Štorić na listopadskom savjetovanju 1995. o tisućogodišnjici hrvatskog ribarstva, što će se pojaviti u objedinjavajućem zborniku. Kaljske bilješke dane su u katalogu izložbe "Ribarstvo otoka Ugljana i Pašmana", Kali, 1994.

obrascima, asociranima uz progon vještica (2.2.8), pa i sa starijim primjerom (2.2.4), a također i najvećem dijelu motiva izvjesne vezivosti za predaje drugih južnoslavenskih, a i daljih slavenskih naroda (v. bibliografiju u Bošković-Stulli, 1991: 153-9, kao i rad Andreesco-Miereanu, 1987).

Kazivanja o temama kojima ovdje zatječemo pripovjednu duljinu kao i u drugih bilježenih hrvatskih predaja, tu iscrpnost ne premašuju i ne donose bitne nadopune zajedničkih fabula. Sa druge strane, u više je primjera moguće povesti se za istovjetnošću ili sličnošću fabula, i iznijetim kraćim kazivanjima doći do pretpostavljivog zametenog konca pripovjedača (2.2.2, 2.2.3, 2.2.9). Ovakve povezivosti predaja daju osnova i pretpostavkama o pripovjednim zamjenama likova (26, 23?, 28?, uz kazivanja 33 i 34 sa svojom starijom etnografskom usporednicom, v. 2.2.8). Neimenovani ženski likovi iz 15. kazivanja asociraju na predajno prisutne sudenice.²⁵

Važna je i uvodna opaska kazivačice o čitanju ove pripovjetke. Učinak pri spavanju u 14. kazivanju podsjeća na likove mora, koje po srodnim priobalnim predajama niti nisu što drugo do li vještice prije udaje (predajni primjeri sa Hvara i iz Konavala u: Đorđević, 1953: 8, također i Čulinović-Konstantinović, 1989: 99). Prisutnost mogućih arhaičnih predajnih poredaka, u općem uvidu napose zanimljivih upravo kod nadnaravnih likova ove vrste,²⁶ ovdje dijeljeni među predajnim primjerima iz udaljenijih srodnih sredina osvjedočuju gledište o predajnoj građi kao o cjelini fabula završavajućih nad osnovnim slijeđenim odnosima. Predaje se reaktualiziraju pripovijedanjem unutar novijih okvira zajednice. Davnašnji zapleti iznova dobijaju svoje pamtive, pa i imenovane činitelje, dok druge upripovjedive radnje ne nalaze predajnog receptivnog osnova pa zaživljavaju na razini šale, ili iščezavaju.

Nad jazevima predajnih raskola i kopnjenja, u dosizanju izvornih predajnih značenja bespomoćni smo bez filološkog uvida.²⁷ Poznavanje

25 Sa predajnim likovima sudenica (u daljem tradicijskom krugu i orisnica, urečnica, zborišnica, ...) podudara se pojavljivanje za samog djetetovog rođenja, no nije isti njihov karakterističan broj sa međusobno razvrstanim ulogama. Tri sudenice koje određuju početak, trajanje i konac života, poznate kao grčke Moire, rimske Parke, germanske Norne i anglosaksonske Virde (Wyrdes, Weirds) simbolično se asociraju uz mjesečevu mjenu rasta, uštapa i nestajanja (V. M. Karev: "Sud'ba", u: "Mifi narodov mira", gl. red. S. A. Tokarev, II, 471-4; Moskva, Sovetska Eksciklopedija, 1988 (1981)).

26 "Vrlo je vjerojatno da je u krajnjoj analizi velik broj 'subjekata', motiva, likova, prilika i obrazaca epske literature ekstatičnog podrijetla, u smislu da su bili posuđeni iz kazivanja šamana o njihovim putovanjima i pothvatima u nadnaravnim svjetovima", Mircea Eliade, "A History of Religious Ideas", Chicago and London, 1985 (1983), vol. 3, 21. Na osnovu gradiva iz sudskih procesa vješticama Eliade u istoj knjizi zaključuje: "... više ne može biti dvojbe o kontinuitetu određenih arhaičnih obreda i vjerovanja usredotočenih ponajprije na plodnost i zdravlje." (ibid., 236).

predajnih poredaka sa svojim pripovjednim aktualizacijama u pripovjedačevoj je zajednici kohezivni činitelj, a nosi i temelj daljnjem integriranju dijeljenjem vrijednosnog stava spram pripovjedanog, kako je o ovoj temi primjećeno u udaljenijem, južnoameričkom primjeru: "Iako se likovi, mjesta i datumi mijenjaju, struktura, kao i neki ključni elementi, ostaju isti. (...) kazivanja o vješticama čine se simboličnim uobličavanjima granica i obrisa današnje zajednice. Dijeljenje zajedničkog stava među mještanima u cjelini je snažan činitelj u konstituciji njihova identiteta u kulturi. Znanje i sposobnost za pričanje o temi koja se tiče svakoga, no posebno mještane same, način je ostajanja uključenim u zajednicu čiji su obrisi ugroženi brzim procesom promjene" (Weidner-Maluf, 1992: 227-8).

U svojem činu pripovjedaču na raspolaganju stoji²⁸ i simboličan pokazatelj razriješenja pripovjednih napetosti, koji je rabljen i u iznjetim primjerima: "Prošlo vrijeme je upotrijebljeno u namjeri potvrđivanja da je konfliktna situacija već riješena" (Weidner-Maluf, 1992: 228).

3.1 I uz ovu vrijednost pripovjednog gradiva po život i ustroj ljudske zajednice, iznijete predaje sadrže još jednu raspravljivu značenjsku razinu. Riječ je o provjerivosti uvriježenog vezivanja ženskog djelovanja za prirodu, naspram muškog, smještenog unutar kruga kulturnih proizvedenosti.²⁹

Pripovjedni detalji vezani uz ženske i muške likove dijelom se preklapaju, a dijelom razlikuju. I *vidina* i njen pripovjedni bliskovrtnik *vidun* djeluju na mijenjanje vremena, štite svoje i mjesne usjeve, a motiv nesmirene duše (17) karakterističan je za predaje o pokojnome svećeniku koji se muči jer nije izgovorio obećanu misu (u punoj duljini Marks 1982, kazivanje 56; još i u izvoru A, gdje se svećenik okreće namjernici upravo na *Oratres fratres* (!)). Očita razlikovanja leže među vrstama preobražajnih životinja. Kao i *viduni*, *vidine* se često preobražavaju u životinje ("Živinom' se svakom' promećemo" veli baba okrivljena kao vještica pred knezom Jankom u "Gorskom vijencu", str. 88 u prvom izdanju, Beč, 1847 (Cetinje,

27 V. prijevode radova Radoslava Katičića: "Hoditi-roditi. Tragom tekstova jednog praslavenskog obreda plodnosti", *Studia ethnologica* 1, Zagreb, 1989, 45-62; "Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti", *Studia Ethnologica* 2, 1990, 35-47 i drugi nastavak pod istim naslovom u *Studia Ethnologica* 3, 1991, 35-41.

28 "Izvorni stav pripovjedača predaje (je) neosviještena ovisnost o jednoj društvenoj namjeri koja se pounutrla u oblik individualne potrebe", Vladimir Biti, "Bajka i predaja, povijest i pripovjedanje", 169, Zagreb, SN Liber, 1981.

29 "Izjednačiti je sa prirodom, to je prosto unaprijed utvrđeno mišljenje" (de Beauvoir, 1983: 322). Zanimljivi su i jezični stereotipi poput 'majke prirode' i 'materinskog jezika'. Među obradama predodžbi Majke Zemlje v. noviji rad: Erich Neumann, "The Great Mother", Princeton, 1974, (1963). Ženska plodonosnost motivom je štovanja od paleolita; "Venerini" kipići svojim se prenatlašenim oblinama tumače i kao stvaran odraz trudničinog očišta nad vlastitim tijelom (izlaganje L.D. McDermotta "Spol paleolitskih umjetnika" na 12. svjetskom kongresu etnoloških i antropoloških znanosti, u Zagrebu 1988. g.).

1984)). To su ovdje mačka ili žaba, dok se inače kod muških nadnaravnih preobrazitelja u bliskim predajama uvijek radi o prascu, volu (crnom protiv bijelog) ili magarcu (pri preobražavanjima vila u širem se tradicijskom krugu obično radi o vuku, sokolu, orlu, golubu ili zmiji). I jedni i druge se znaju koristiti posebnim riječima, no ženskim je likovima osobeno ključno rabljenje tipično ženskih pomagala (*sito i bretena* iz 1. kazivanja drugdje imaju usporednicu i u preslici). Mast, kao ključno pomagalo, vezana je uz ognjište - poprište svakodnevnog ženskog bavljenja (10, 12).³⁰ Sa muške strane nema primjera korištenja masti. Zajedno sa zabilježenom važnošću tjelesnog dodira (4), mast upućuje na tjelesno izvorište ženske nadnaravne moći. Na koncu nabiranja uočljivijih motiva, *vidinama* je zbog svojih rabota osobeno okupljati se, dok je *vidun* usamljen sve dok se ne potuče sa drugima poput sebe.³¹ Blisko ovim motivima stoji i pripovjedni detalj zlorabljenja barke, inače obilježene prvenstveno muškim djelovanjem.³² Nju se zaposjeda krišom od vlasnika, skrivenog očevica. To je široko rasprostranjen obrazac poimanja spolova: "U pričama u kojima vještice ostvaraju nadmoć nad muškarcima, one se općenito pojavljuju u skupinama. (...) Žene koje poprimaju muško ponašanje, zauzimaju muško područje i rabe njihova radna pomagala. (...) Noćna okupljanja vještica, izvješćena napose od muškaraca, poprimaju oblik ženskog protudruštva. Nastranu od njihovih okupljanja, koja stoje kao prijetnja muškome društvu, vještice izvrću društveni moralni poredak. One zauzimaju muško područje i stav koji se smatra muškim" (Weidner-Maluf, 1992: 229, 232).

Postoje, dakle, bitne razlike između ženskih i muških nadnaravnih likova u osvjedočenom predajnom krugu, i takva su obilježja prisutna i u univerzalnom kulturnom presjeku. Ženske nositeljice nadnaravnih moći nepropustive su u osvrtima na magijsko djelovanje: "Manje zahvaljujući njihovim tjelesnim osobinama, koliko samim osjećanjima društva koja izazivaju te njihove osobine, one se svugdje smatraju podobnijima za bavljenje magijom od muškaraca" (Mauss, 1982: 84).

Razlozi posebne ženske prisposobivosti nerazloživom i nadnaravnom pod zanimanjem su već dugi vijek. Istaknuti socijalni antropolog

30 Zanimljiv je spomen sira: u kontekstu vraćanja spominje ga sv. Augustin u "Državi Božjoj" (XVIII, 18); o tome: Baroja, v. bilj. 4, 85-6.

31 Poblize o ovoj temi u Bošković-Stulli, 1975: 205-27. Srodnim vjerovanjima o grabancijašu, crnom đaku, mladom svećeniku ili župniku u svojem se radu posvetio Jagić. "Ovdje nam (...) udara vrlo jasno u oči jedan od onih slučajeva gdje se podrijetlo narodnog vjerovanja temelji na utjecajima odozgo..." (Jagić, 1971: 265).

32 "Na brodu sa četiri vesla ili jedrom raspored pri ribarenju je slijedeći: na škafu stoji *od prove*. To su dva ribara, u pravilu muškarci. Iza čelnoga stoji *naukir*. Potom su *na sridi*, dvojica na čijem mjestu mogu biti i žene. Iza je *pri krma*, koji također može biti i žena. Zadnji je *na parada*, koji je svakako muškarac". Iz kazivanja o ribarenju sa Kaprija, od kazivača Nikole Jelovčića, r. 1927, bilješka iz 1986. u Etnografskom odjelu šibenskog Muzeja.

Evans-Pritchard je, na temelju svojeg afričkog gradiva, bitan odnos dobro locirao općenitim određenjem vješticarstva³³ kao "... sposobnost proizvođenja zla što izvire iz unutrašnje kakvoće zločinitelja, koja nije namjerno stečena. To je u potpunosti psihičko djelovanje" (1937, po: Lanternari, 1987: 306).

Tragom ranije Maussove primjedbe, drugim se prinosom jasnije određuje narav tjelesne razlikovnosti i učinak njena poimanja: "Ako stvari gledamo sa biološkog stanovišta, jedna vrsta održava se jedino novim stvaranjem koje je samo ponavljanje istog života u raznim oblicima (...). Čovjek-mužjak, služeći vrsti, izgrađuje lice svijeta, stvara nova oruđa, pronalazi, kuje budućnost. (...) Njena je nesreća što je biološki predodređena da ponavlja život, dok za nju sam život ne sadrži razloge svojeg postojanja, a oni su značajniji od samog života" (de Beauvoir, 1983: 92-3).

Oblikovani nazor de Beauvoir o ženi kao proizvođačici iz sebe same, dok se muškarac u svojem stvaranju mora okrenuti umjetnome, obilježio je nadolazećumačenja antropološkog gradiva.³⁴ Pitt-Rivers ističe muško baratanje savladanim vještinama putem znanja koje je usvojeno i zapisano, naspram ženskim sposobnostima koje izvire iz njihove nutrine, nikad se ne bilježeći (1983, po: Weidner-Maluf, 1992: 231). U zborniku radova anglofonih antropologinja iz 1974, predgovorom i programatski određenog, iznosi se naredni disciplinarni odraz takvog gledišta.³⁵

Tako zasnovan proizvođački odnos među spolovima tumači se temeljem srodničkog ustrojstva, kao zalogom prevage načela utjelovljenog u muškarcu: "Budući da muškarcima nedostaje 'prirodna' osnova (dojenje, uopćavanjem prošireno na brigu o djeci) za usmjerenost na obitelj, njihova

33 U razlikovanju djelovanja vještica i onog vezanog za čarobnjake Akademijin rječnik donosi naredno gradivo: 'vještinstvo' (po M. Bijankoviću: "(Griješe) oni, koji nastoje na čare, bahorništva, učitanja i druga višćinstva", iz: "Naredbe od zbora države splitske...", Mleci, 1699), te 'vještčiluk' (po M. A. Reljkoviću: "Od onda je postalo čaranje, vištčiluk i bulsko varanje...", iz: "Satir iliti divji čovik...", Osijek, 1779). V. ARj XXI, Zagreb, 1973-4. Ovdje se rabi naziv kojim engleski termin *witchcraft* u svojem magistarskom radu "Vještina vještica. Presjek pristupa istraživanju progona vještica s naglaskom na neke historijskoantropološke aspekte fenomena u Hrvatskoj" prevodi Zoran Čiča (Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu). Autoru zahvaljujem na susretljivoj sugestiji.

34 Npr. istaknut je tradicijski citat: "Mi znamo sve. Mi stvarno nismo izgubile ništa, jer sve to pamtimo i možemo im (muškarcima) dati jedan djelić. Zar nismo više svete, iako smo izgubile svoje torbe? Nemamo li više svoje maternice?" (Australske mitske sestre Djanggawul, po: Auer Falk 1987: 310).

35 "Žena prirodno stvara iz vlastitog bića, dok je muškarac slobodan, ili prinuđen, da stvara umjetno, tj. sredstvima kulture i na takav način održavati je. (...) Kultura (koja se i dalje nedvosmisleno izjednačava sa muškarcima) priznaje da su žene aktivni učesnici u njenim posebnim procesima, ali ih, istovremeno, sagledava kao uglavnom ukorijenjene u prirodi ili neposrednije srodene sa prirodom" (Ortner, 1983: 161, 166).

sfera djelatnosti definira se na razini odnosa između obitelji" (Ortner, 1983: 170). "Definitivno (je) otklonjena opasnost vidjeti da se biološka obitelj uspostavlja kao zatvoren sustav. Grupa više ne može stajati postrani, a veza sa drugom obitelji osigurava prevlast društvenog nad biološkim, i kulturnog nad prirodnim" (Lévi-Strauss, 1949: 479, po: Ortner, 1983: 169).

Predajna vezivanja ženskih nadnaravnih likova za činjenja potaknuta vlastitim tijelom (mast, tjelesni dodir), kao i upućenosti na prirodu, kojom ostvaruju svoje sposobnosti, ali ih njenim razotkrivanjem mogu i izgubiti (2.2.6), smještaju *vidine* na rub ljudske zajednice prema prirodi. Sa tog položaja one mogu korisno uobličiti ili potaknuti nekontrolirane prirodne tokove, a i zaštititi vlastitu sredinu od tuđih nositelja istih sposobnosti. Podložnoj pred muškarcem, ovdje je pred ženom mogućnost očitovanja svojeg dvosjeklog statusa unutar zajednice: "Kako žena nije na drugi način mogla biti uključena u javni život svoje društvene grupe, ona je izvan zbivanja svoga doma mogla prodrijeti samo svojim sposobnostima i poznavanjem bilja za liječenje, kao *baba*, *babica*, (...) ili kao *vračiteljka* (...) (Čulinović-Konstantinović, 1989: 77). "(...) zbog isključenosti žene iz većine kultova, i njene potpuno pasivne uloge, ukoliko joj je ipak dozvoljen pristup jedine radnje koje su prepuštene njenoj inicijativi graniče se s magijom" (Mauss, 1982: 84).

3.2 Već navedeno Pitt-Riversovo naglašavanje bilježene osnovice muških umijeća i nepisanosti što vrijedi za sposobnosti kojima su nositeljice žene u predajnome gradivu nalazi iscrpno uporište. Kada koristi riječi, koje su kulturni proizvod, *vidina* ih ne čita. *Vidun* često rabi knjigu, a svećenik, koji u predajama nerijetko biva nositeljem istih moći, spregnut je sa liturgijskim čitanjem.³⁶ I među predajama bitan trenutak fabule nastupa dok svećenik čita izričit redak. Dihotomija učenost/neučeno prati se i u evropskoj literarnoj povjesnici, asociranoj uz progone vještica.³⁷

36 Pri tome valja imati na umu pretkoncilski latinski jezik u liturgiji, koji je zbog nerazumljivosti puku bio zahvalnim motivom za uvrštavanje u pripovjedanja o tajnovitim sposobnostima. Među motivima asociranim uz čarobnjake posebno je značajna posveta knjige, uobličena kao zasebna ceremonija (Jacob Burckhardt: "Kultura renesanse u Italiji", Beograd, Dereta, 1991, 300). U evropskom je pripovjednom i karnevalskom folkloru među samim muškim likovima ulogu čovjeka sa knjigom znao ponijeti Židov. Uz računanje i učenost, ovome je vjerojatno pripomoglo opažanje ukopnog običaja sahranjivanja muškaraca sa Talmudom.

37 U Francuskoj XIV. stoljeća određuje se "da je žena koja se usuđuje liječiti a da nije studirala, vještica, te mora umrijeti" (Michelet, 1862, po: Szasz, 1982: 108). U istome se djelu podvojenost učeno/neučeno očitava i sa druge strane statusne razdjelnice: "Kada je spalio učene knjige stare medicine, latinske, hebrejske, arapske, veliki, moćni liječnik iz vremena renesanse, Paracelsus, izjavio je da je sve naučio od narodne medicine, od *dobrih žena*, pastira i krvnika; potonji su često bili spretni kirurzi (namještali su polomljene i iščašene kosti) i dobri veterinari". *Dobra žena* je eufemizam za vješticu (Michelet, 1986: 84). (Belostenec u svojem latinsko-hrvatskom

U sklopu više asociranih ženskih statusa, koje imenovane vješticama, vidaricama-travarkama, bajalicama ili babicama³⁸ na doticajnim trvištima, među prirodom i kulturom interveniraju u korist boljitka, zdravlja i biološke prokreacije, strukovno ukalupljivanje najnovijeg razdoblja ne ostavlja postrani niti statusno određenje unutar ocrtane nasuprotnosti učenog i neučenog. U tome leže korijeni stvaranja modernog zvanja medicinske sestre, predmnijevanjem jasnog sučelimo li joj konstrukciju 'medicinskog brata'.³⁹

3.3 Opći smjer poželjnog činjenja žene zadan je njenim smještanjem na rub kulturnog okružja spram prirode. To je priređivanje prirodnog - neuređenog i nekorisnog u kulturno tj. umjetno - uređeno i korisno. U ovakvoj široj predodžbi vezanoj za zajednicu, unutar njenog užeg ulomka, obitelji, u svakodnevnim, godišnjim i životnim zanašljanjima odvija se slično zbivanje. Ženska nadležstva kuhanja, odgoja djece, u tradicijskoj kulturi još i tkalaštva⁴⁰ ili osobitog lončarstva,⁴¹ u osnovi su priređivanja iz neoblikovanog, prirodnog stanja u onakvo kakvo predviđa društvena konvencija.⁴² Ulozi posrednika između 'sirovog i kuhanog', rečeno

rječniku (Zagreb, 1740) farmakopeju prevodi upravo kao *vračariju*.) O naličju učenog znanja francuski dvorski liječnik početkom XVIII. st. piše: "Da bi se netko bavio liječničkim poslom, nije potrebno nikakvo znanje iz filozofije, matematike, kemije i anatomije, (...) treba samo znati napamet četiri Hipokratova aforizma, tucet stavaka iz Galijenovih spisa i nekoliko nejasnih citata iz djela bilo kojeg klasičnog autora" (po: Jacques Attali, "Kanibalski poredak. Život i smrt medicine", Zagreb, Globus, 1984 (1979), str. 93). Unutar takve podvojenosti znanja privlačnost progonjenih ženskih umješnosti locira se u intimu vlastite zajednice: "Vrijednost bijelih vještica za zajednicu bila je u tome što su ih ljudi poznavali i vjerovali im, te ih pozivali u bolesti i nesreći kada se ne bi obratili ni jednom strancu bez obzira na njegovu učenost" (Hole, 1947, po: Szasz, 1982: 102).

38 Izvještena vremenom jer je *babila* ovce i koze; izbjegavajući smrt nekrštene prinove *babica* je znala, u neprispjeću svećenika, umiruće dijete sama poškopiti vodom. Kazivanje iz Prvić-Šepurine 1991. godine, Mila Anić, r. 1926, bilješka u Etnografskom odjelu šibenskog Muzeja.

39 "Kada je sa svojim novopečenim sestrama (Florence Nightingale) pošla na Krim, muški su ih liječnici isprva potpuno ignorirali. Na to je Nightingaleova zabranila svojim ženama da i prstom maknu da bi pomogle tisućama ranjenih i bolesnih vojnika, prije no što od liječnika dobiju odgovarajuće upute. Impresionirani, liječnici su napokon popustili i zaposlili sestre time da su im naredili da temeljito očiste bolnicu. (...) Napokon je nastala klasa zdravljebrižnica koje nisu namjeravale ući u konkurenciju s 'profesionalcima' i nisu pretendirale na bilo kakvo učeno medicinsko zvanje", Barbara Ehrenreich i Deindre English, "Vještice, primalje i bolničarke", navedeno po: Klaus Theweleit, "Muške fantazije", I, 130, Zagreb, GZH, 1983 (1977); v. i: Thomas R. Forbes, "The Midwife and the Witch", New York, 1966.

40 Tkalci su bili karakteristični za gradove.

41 Osobit vid jednostavnog lončarstva u širem je tradicijskom arealu tipski poznat kao balkanska ženska keramika.

42 "Sa jedne je strane ova moć izvorište koje rađa višestruke životne oblike,

Lévi-Straussovim naslovom, žena svojom kakvoćom lakše pristupa od muškarca, "njena animalnost je očividnija" (de Beauvoir, 1983: 322).⁴³ I ovaj je položaj dvojak. Sa jedne strane, ovim je posredovanjima žena protagonistica kulturnog preobražaja. I sama je podvojenost kulture i prirode proizvod kulture (Ortner, 1983: 177), a tijekom njenog preoblikovanja sadrže i vrijednosni stav. Kako je već sažeto, "tako se kultura na nekoj razini svijesti iskazuje ne samo kao različita od prirode već i kao nadmoćnija prirodi, a to osjećanje različitosti i veće vrijednosti počiva upravo na sposobnosti preobražavanja - 'socijaliziranja' i 'kultiviranja' - prirode" (Ortner, 1983: 161).

U tome pozitivnom značenju zadaće nadnaravnika, motiva djelotvorne predajnosti (2.3), u tradicijskoj su zajednici izvjesne: "Čarobnjakova zadaća je obnoviti ravnoteže etičkih i društvenih konvencija koje su predane od svetog svijeta predaka. Na ovaj način, on obnavlja ravnotežu međuljudskih odnosa u zajednici" (Lanternari, 1987: 306).

Kulturno lice nadnaravnice usmjereno prema prirodi izgleda neprivlačnije kada se od prirode okrene k ljudskoj zajednici. Među navedenim predajama samo 31. kazivanje ide u red drugdje češćih pripovijedanja o majci-vještici koja jede vlastitu djecu, što je predodžba najočitijeg zločinjenja u samoj ženinoj sferi. U skorašnjem osvrtu nastalom nad gradivom domaćih predaja u tome se smislu čita: "Razvilo se vjerovanje da specialno žene svoje sposobnosti realiziraju u oba smjera, magijskog liječenja i čaranja. Njihov ugled zbog toga pada, ali strah okoline postaje snažan i prenosi se na sve članove sredine s kojima određeni pojedinac ili obitelj nije u dobrim odnosima" (Čulinović-Konstantinović, 1989: 81).

Uz motiv oduzimanja stočne mliječnosti (2.3), u iznijetim predajama manjka i napose u kontinentalnom dijelu čest motiv nadnaravnih postupaka za polučivanje željenog erotskog učinka, makar i usuprot načinima

dok je na drugoj strani to proces, podsticaj rasta i preobrazbe. (...) to postaje istaknuto dok proučavamo suvrstice ženskog sakraliteta asociiranog uz kulturne djelatnosti i ustanove. Jer i sama je produkcija kulture proces preobrazbe: ono što do nas dolazi 'sirovo' iz prirodne sfere je 'kuhano' i time prikladno za ljudsko rabljenje" (Auer Falk, 1987: 308). Svakako je umjesna i primjedba da uopćavanje nasuprotnošću prirodno/kulturno svoje gradivo nema samo u razvrstavanju spolova, već i u značenjskim potankostima unutar nerazvrstanih spolova. Semantičkim križanjem ova dva simbolička polja na primjeru tjelesne kosmatosti podrazumijevana se držanja mogu istančano očitavati u dugim povijesnim trajanjima, i to putem dihotomije kosatost glave/tjelesna kosmatost, i obrnutog razmjera kosatosti i kosmatosti muškarca i žene. Kosa i maljavost, što zajedno s noktima na društveno sankcioniranom tijelu izviru prirodnom nezaustavljivošću nose i stoga pripadno simboličko značenje unutar sraza prirodnog i kulturnog. O ovome v.: Anthony Synnott, "Shame and Glory: A Sociology of Hair", *The British Journal of Sociology* 38/3, 1987, 381-413; Christopher R. Hallpike, "Hair", u: *The Encyclopedia of Religion*, New York and London, 1987, VI, 154-157.

43 Vid. bilješku 34.

predviđenim konvencijama (Bošković-Stulli, 1991: 125, Čulinović-Konstantinović, 1989: 80-1).

To su najčešće među predajnim temama gdje se nadnaravni pristup ne koristi samo za ovladavanje ulomkom prirodnih tokova, već i za zaobilaznje normi unutar zajednice i njene kulture same. Ovakva nastojanja korisnika nadnaravnih postupaka svojom opasnošću dočrtavaju ambivalentni obrisi nadnaravnog umješnika.⁴⁴

4 Jedino bi regeste do sada neobjavljenih predaja, strože uzevši, predstavljale novinu iznijetu ovim člankom. Te i otprije raspoložive predaje na ovome se mjestu pokušalo pretpostaviti u njihovu neizrečenom pripovjednom i sadržanom značenjskom kontekstu. I pored raspravljalivosti rabljenih analogija, prethodnim štivom primakli smo se preglednijem motrištu na vrijednost i značenja skupa otočnih predaja o ženama sa nadnaravnim sposobnostima. U nekonačnom uzorku ove su predaje svojim pripovjednim motivima bogate koliko i reprezentativni motivni odabiri iz cijelog pripadajućeg predajnog korpusa (obnovljive složenije fabule, kao i karakteristični inventar pripovjednih elemenata); pripovijesti su unutar hrvatske baštine predajno sagledive u nizu tradicijskih okružja (2.3), a nose i zanimljivu literarnu referentnost. Ustanovljena preklapanja sa motivima iz sudskih spisa o čaranjima idu preko granica slučajnosti,⁴⁵ a zajedno sa onim etnografskim primjerima gdje se da pretpostaviti i preslikavanje knjiških sadržaja (v. pripovjednu napomenu iz kaz. 15? svjedoče o širini upletenog kulturnog kruga, te o međudjelovanju pučkih i učenih pripovjednih, odn. upripovjedivih motiva. Autoritet takvih preuzimanja može se pratiti i u skorašnje doba.⁴⁶ Narav iznesenoga

44 "Vještice i čarobnjaštvo su, u stvari, stalna prijetnja osjetljivoj ravnoteži između osobnih interesa i sociokulturnog poretka" (Lanternari, 1987: 307). Riječima optuženice u Italiji 1499. godine, "tko zna liječiti, zna i uništavati" (Carlo Ginzburg, "I Benandanti: Ricerche sulla stregoneria e sui culti agrari tra cinquecento e seicento", Torino, Einaudi, 1979 (1966), po: Bošković-Stulli, 1991: 130).

45 Npr. pojediniosti o *benandantijima*, koje je u spomenutoj studiji iznio Ginzburg. Po sudskim spisima nastalima u Furlaniji između 1575. i 1661., oni su redovno rađani u košuljici, a u svojevrsnom vojničkom ustroju u četiri se godišnje noći, ključne po rast usjeva, bore za njihov prirast protiv *stregħa* i *stregona*; putovanje do svojih okupljališta pred tu nadnaravnu borbu u oblacima odvija se dok njihova tijela miruju u snu (naslov iz prethodne bilj., po: M. Eliade, "A History of Religious Ideas", III, 230-3, Chicago and London, 1985 (1983)). Motiv o ovakvoj borbi nalazi se i u spisu iz Milana, u XIV. st. (ibid., 233).

46 "... moderno vješticearstvo stvoreno je u umu Engleza imenom Gerald Gardner. Po njegovim je sljedbenicima Gardner, rođen 1884. g., uveden u drevnu religiju 1939. g. od vještice iz New Forest nazvane Old Dorothy Clutterbuck. U stvari, Gardner je izumio religiju na osnovi svojih čitanja... ", Russell, 1987: 421. U istom osvrtu i o opstajanju pučkih obrazaca u suvremenom okolišu: "Strah od čarobnjaka ustrajava toliko široko koliko i čarobnjaštvo samo. U Njemačkoj sumnjičavci koji drže da su žrtve zločiniteljskog

predajnoa gradiva - primicanje i prekoračivanje rubova uređenog života u ljudskoj zajednici - izdašno je osjenčena kulturnim pridatostima karakteru žene.

LITERATURA

(Opširna bibliografija može se naći u dodatku rada Bošković-Stulli, 1991: 153-9)

ANDREESCO-MIEREANU, Ioana: Magic in Eastern Europe, u: *The Encyclopedia of Religion*, edited by Mircea Eliade, IX, 101-4, New York and London, Macmillan and Collier (I-XVI), 1987

AUER FALK, Nancy E.: Feminine Sacrality, u: *The Encyclopedia of Religion*, ed. by Mircea Eliade, V, 302-12, New York and London, Macmillan and Collier, 1987

BAYER, Vladimir: *Ugovor s davlom. Procest protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zagreb, Informator, 1982 (1953)

de BOVOAR, Simon (de BEAUVOIR, Simone): *Drugi pol*, I-II, Beograd, BIGZ, 1983 (1949)

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja, ur.: Narodne pripovjetke (*Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 26), Zagreb, Zora, Matica hrvatska, 1963

*** Hrvatske i slovenske usmene predaje o krsniku-kresniku, u: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, 205-227, Zagreb, Mladost, 1975

*** Predaje o vješticama i njihovi progono u Hrvatskoj, u: *Pjesme, priče, fantastika*, 124-59, Zagreb, NZ Matice hrvatske, Zavod za istraživanje folklor, 1991

*** *Žito posred mora. Usmene priče iz Dalmacije*, Split, Književni krug, 1993.

CHEVALIER, J. i A. GHEERBRANT: *Rječnik simbola*, Zagreb, NZ Matice hrvatske, 1983 (1969)

ČULINOVIĆ-KONSTANTINović, Vesna: *Aždajkinja iz Manite drage* Split, Logos, 1989

ĐORĐEVIĆ, Tihomir R.: Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju, Beograd, SAN, 1953

EVANS-PRITCHARD, Edward Evan: *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande*, 1937, navedeno po: *Lanternari*, 1987: 306

GIMBUTAS, Marija: Baba Yaga, u: *The Encyclopedia of Religion*, ed. by Mircea Eliade, II, 32, New York and London, Macmillan and Collier, 1987

HARTLIEB, Johann: *Buch aller verbotenen Kunst Unglaubens und der Zauberei*, 1456, navedeno po: Bayer, 1982: 356-8

HOLE, C: *Witchcraft in England*, 1947, navedeno po: Szász 1982: 102

čarobnjaštva još utječu k Hexenbanner, profesionalnim vješticijim liječnicima što prodaju lijekove, uklone i protumagije za zaštitu svojih klijenata od vješticiarstva", *Ibid.*, 422.

JAGIĆ, Vatroslav: *Južnoslavenske narodne priče o grabancijašu dječaku i njihovo objašnjenje*, 1971 (1877) u: *Usmena književnost*, ur. Maja Bošković-Stulli, 265-83, Zagreb, Školska knjiga

LANG, Milan: *Samobor*, 1914, navedeno po: Čulinović-Konstantinović, 1989: 142

LANTERNARI, Vittorio: Witchcraft, Sorcery, Medicine, and Magic, u: *The Encyclopedia of Religion*, ed. by Mircea Eliade, IX, 306-8, New York and London, Macmillan and Collier, 1987

LEVI-STRAUSS, Claude: *Les Structures élémentaires de la parenté*, 1949, navedeno po: Ortner, 1983: 169

MAHONY, William K.: Flight, u: *The Encyclopedia of Religion*, ed. by Mircea Eliade, V, 349-53, New York and London, Macmillan and Collier, 1987

MARKS, Ljiljana: Usmene pripovjetke i predaje s otoka Zlarina, u: *Povijest i tradicije otoka Zlarina*, 217-79, Zagreb, Zavod za istraživanje folklor, 1982

MOS, Marsel (MAUSS, Marcel): *Sociologija i antropologija*, Beograd, Prosveta, 1982 (1973)

MICHELET, Jules. (Žil Mišle): *Satanism and Witchcraft: A Study in Medieval Superstition*, 1862, navedeno po: Szász, 1982: 101-2

*** *Veštica*, Beograd, V. Karadžić, 1986

ORTNER, Šeri (Sherry): Žena spram muškarca kao priroda spram kulture?, u: *Antropologija žene*, 152-83, Beograd, Prosveta, 1983 (1974)

PITT-RIVERS, Julian: *Anthropologie de l'honneur*, 1983, navedeno po: Weidner-Maluf, 1992: 231

RUSSELL, Jeffrey B.: Concepts of witchcraft, u: *The Encyclopedia of Religion*, ed. by Mircea Eliade, XV, 415-23, New York and London, Macmillan and Collier, 1987

SZASZ, Thomas S.: *Proizvodnja ludila. Usporedno proučavanje inkvizicije i Pokreta za brigu o društvenom zdravlju*, Zagreb, GZH, 1982 (1970)

WEIDNER-MALUF, Sônia: Witches and Witchcraft: A Study About Representations of Female Power on Santa Catarina Island, u: *International Sociology*, Vol. 7, No. 2, 225-34, 1992

SUPERNATURAL CHARACTER OF A WOMAN ACCORD- ING TO THE ŠIBENIK ISLANDER'S LORE

(Summary)

Traditional accounts concerned with a witch lore at the islands in Šibenik area are displayed and discussed. Such beliefs are immanent in four groups of tales: about good fortune or bad omen, about personal marks and bodily transformations, and those about witch gatherings and travellings. Some common characteristics exist when compared to domestic lore about other supernatural female and male figures, as well as to details from a wider witch hunt documentation out of press. While comparing female *vidina* with male *vidun*, a cognitive pattern of a feminine position at the edge of a traditional community towards its natural environment could be traced.